

„SUBJEKT“ A „OBJEKTIVITA“ V TEORII HISTORICKO-VĚDNÍHO POZNÁNÍ

Jan Horský

‘Subject’ and ‘Objectivity’ in the Theory of Historiography

In his polemic text, which reacts to a study by Mikuláš Čtvrtník, the author draws attention to the currently usually unreflected use of the terms subjective and objective in historical, anthropological, and sociological texts. This theoretical contribution focuses on the subject of the researcher and on subjectivity as a way of perceiving social reality in the cognitive process.

Keywords: historical knowledge, methodology, philosophy of history.

Jan Horský (*1963) assistant professor at the Faculty of Humanities of the Charles University in Prague, honza.horsky@seznam.cz

Úvodem

Předesílám, že jsem velmi uvítal, že se na stránky Dějin – teorie – kritiky dostala explicitně problematika subjektu a subjektivity, viděná z perspektivy historických věd. Nadto se tak stalo díky obsáhlému, hodnotnému textu, který nabídl Mikuláš Čtvrtník. Diskusní poznámku k tomuto článku tak rozhodně nemíním jako zpochybnění jeho kvality, spíše naopak. Odborné texty jsou dobré tím, že otevírají cesty k návazným diskusím a k dalšímu promýšlení jimi pojednávané problematiky.

Lze zajisté vyjít od toho, že v posledních desetiletích dochází k „určité rehabilitaci poznávajícího subjektu v historické vědě“, jak říká Mikuláš Čtvrtník úvodem svého článku, a lze zajisté vyjít i z jím následně citovaných slov Sheily Fitzpatrickové. Důvodem, proč považuji za vhodné využít příležitosti poskytnuté promyšleným a propracovaným Čtvrtníkovým textem k následující diskusní poznámce, je, že o „subjektu“ a „subjektivitě“ (a recipročně k těmto termínům i o „objektu“ a „objektivitě“) se běžně mluví ve velmi rozmanitých, mnohoznačných významech.

Děje se tak nejen v běžné žurnalistické či oborové hovorové praxi. Vzpomeňme si kupříkladu jen, že byl-li něčí názor ještě před čtvrtstoletím nazván „subjektivní“, chápal se to vesměs jako pejorativní označení. Naproti tomu v dnešní řečnické již zastydle postmoderní atmosféře některých médií či pracovišť lze naopak urazit tím, řeknu-li o něčích názorech či závěrech, že jsou příliš „objektivistické“. Tento jistý zmatek v běžné hovorové praxi je mimo jiné posilován i tím, že také v odborných dějepisných, antropologických či sociologických textech se nejednou s termíny/pojmy „subjekt“, „subjektivní“ zachází vlastně nereflektovaně, jakoby byly bez dalšího srozumitelné samy sebou. Mám proto za vhodné nabídnout k diskusi několik následujících poznámek právě k pojetí „subjektu“, resp. „subjektivity“ poznání (historicko-vědního rozumění). Půjde mi především o subjekt badatele, problematiku subjektu historického aktéra, které se Čtvrtníkův text rovněž velmi vhodně věnuje, ponechávám na tomto místě stranou.¹

Vymezení pojmů

Georg Simmel v *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (prvé vydání je z roku 1892) říká, že povaha historického (historicko-vědního) poznání, resp. rozumění je významně určena tím, že jak jeho subjekt, tak jeho objekty jsou duše.² Vyjde-li z toho, bude zapotřebí uznat, že je tím patrně větší měrou než kupříkladu v přírodních vědách založena potřeba reflektovat různé roviny, jimiž badatelova subjektivita (duše) zasahuje do povahy výsledného „obrazu“ dějepisných bádání. Vnímavost vůči této roli badatelského subjektu je při tom různá v různých paradigmatech metodologie a teorie historické vědy.³ V tomto stručném diskusním pojednání však ponechávám podrobnější rozbor této paradigmatické podmíněnosti stranou. Je však třeba zmírnit nejasnosti, které jsou dány významovou vícevrstevnatostí termínů (pojmů) „subjekt“, „subjektivita“, popřípadě termínů, které s nimi vytvářejí významové opozice.

1 Historickým subjektem se může rozumět subjekt aktéra, subjekt dějinné (vývojové) změny, subjekt zkušenosti, které nás coby psychické kvality z minulosti badatelsky zajímají atd. Srov. FRIEDRICH JAEGER, *Subjekt, historisches*, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe, (edd.) Stefan Jordan, Philipp Reclam jun., Stuttgart 2002, s. 273–275; JAN HORSKÝ, *Historický aktér*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, (ed.) Lucie Storchová, Praha 2014, s. 95–101. „(Historický) subjekt“ v tomto smyslu zde však záměrně ponechávám nepojednaný.

2 GEORG SIMMEL, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie*, in: *Týž*, Gesamtausgabe, díl 2, (ed.) Heinz-Jürgen Dahme, Frankfurt am Main 1989, s. 303.

3 Srov. MILOŠ HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010, s. 94–119.

Ve vztahu k procesu poznání, resp. porozumění či hermeneutického interpretování dějinných skutečností lze pojem „subjektu“ a „subjektivitu“ užívat přinejmenším ve dvojitým významu. Prvý lze pracovním nazvat významem „noetickým“ či „epistemologickým“. V něm lze o „subjektu“ uvažovat zcela obecně, kupříkladu v Kantově stylu. „Kantovský subjekt je (...) chápán jako konstituent jevové jsoucnosti ve smyslu předmětnosti, objektivitu, proti-stojnosti (*Gegenständlichkeit*), a to v obou jejích oblastech: ustavuje jak formu jejího ‚proti‘ – toho, co je pro nás na předmětech bezprostředně přítomné – tak i formu její ‚státní‘ (*stehen*), stability, stálosti – toho, co sice není přímo vykazatelné, ale co teprve poskytuje dojmům („obrazům“) dynamickou ‚hloubku‘ ‚opravdových věcí.“ Takto pojatý subjekt má v Kantově pojetí své apriorní vlastnosti, které dávají způsobilost „vyrovnávat se s ostatními jsoucnými, dávat jejich naléhání na něj formu, která mu [tj. člověku, subjektu] umožní orientaci mezi nimi a vůči nim“ (řečeno kupříkladu o aprioritě časového názoru).⁴ Kant pojednává apriorní složky poznání, nesené subjektem, jako obecně lidské, dnes bychom řekli nadkulturní a nedějinné. Teprve pozdější novokantovská tradice jednotlivá *a priori* historizovala a kulturně relativizovala. Při tom, tak jak je tomu kupříkladu u níže citovaného Cassirera, převedla transcendentní subjekt poznání do roviny evolujícího, dějinně se rozkrývajícího ducha.⁵ Tak či onak v tomto noetickém významu je subjekt (poznání či rozumění) charakterizován běžně tak, že se podávají jeho charakteristiky či pojednávají jeho funkce s ohledem na něco, co individuální subjekt transcenduje (Kantova transcendentální logika, transcendence vědomí, transcendence kultury vůči individuálnímu subjektu apod.). „Subjektivitu“ z hlediska teorie poznání vymezuje kupříkladu Thomas Prüfer jako „určitou formu historického vědění, která podstatným způsobem tkví na vlastnostech poznávajícího subjektu, nikoli na vlastnostech poznávaného objektu. Potud, pokud subjektivita konstituuje historické poznání jako takové, odlišuje se zásadně od stranickosti coby individuálního a proměnlivého přístupu.“⁶ Místo „stranickosti“ by se také dalo užít termínu „osobní zúčastněnost“, „zaujetí“. To nás ale již odkazuje k jinému významu termínu „subjekt“, „subjektivita“.

4 RICHARD ZIKA, *Principialita subjektu v souvislosti dějin. Studie k Descartovu a Kantovu pojetí subjektivitu*, Praha 2009, s. 73–74, 77.

5 GUNTER SCHOLTZ, *Zum Strukturwandel in den Grundlagen kulturwissenschaftlichen Denkens (1880–1945)*, in: *Geschichtsdiskurs*, díl 4: *Krisenbewußtsein, Katastrophenerfahrungen und Innovationen 1880–1945*, (edd.) Wolfgang Küttler, Jörn Rüsen, Ernst Schulin, Frankfurt am Main 1997, s. 19–50, zejména s. 26.

6 THOMAS PRÜFER, *Subjektivität/Intersubjektivität*, in: *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, s. 276–279, citováno ze s. 276. Nutno však dodat, že německý, Prüferem užitý termín „Parteilichkeit“ má širší význam než mnou užitý český překlad „stranickost“.

Druhý význam termínu „subjekt“, „subjektivita“ lze pracovně označit jako (individualizačně) „psychologický“. Prvotně se na subjekt v tomto významu hledí jako na (případný) zdroj individuálních, jedinečných či určitou sociální skupinu, generaci či jakkoli jinak vymezitelnou kolektivitu charakterizujících imaginativních postupů (dějinných, sociálních apod.), zkušeností, postojů, které mohou vstupovat do výsledného „obrazu“ studovaných dějinných skutečností. V tomto významu „subjektu“ se pak může „subjektivita“ překrývat se „stranickostí“, resp. až s (ideologickou) zaujatostí, služebností atd. Odhlédneme-li od těchto na prvý pohled pro vědu nežádoucích (ideologických) projevů subjektivity, je zapotřebí se v teorii historicko-vědního poznání, resp. rozumnění věnovat také této subjektivitě v „(individualizačně) psychologickém“ významu. Níže se k němu ještě jednou vrátím s odkazem na Simmela.

Mnozí od opozice „subjekt“ – „objekt“ se samozřejmostí přecházejí k opozici „subjektivita“ – „objektivita“. To by se však z jistého hlediska mohlo jevit jako příliš zjednodušující. Jak ukazují citovaná hesla Jordanova *Lexikonu*, kromě již uvedené polaritě „subjektivita – stranickost“ jsou nabízeny také dvojice: subjektivita – intersubjektivita a objektivita – stranickost. Z jednotlivých vymezení vybírám jako pro další výklad potřebné předně různá vymezení „objektivit“. „Objektivitou“ se může mimo jiné buď mýnit co nejobsažnější a co nejvěrnější zobrazení reality (bývá spojeno s představou dějepisce jako „vědy o minulosti“), nebo se může „objektivitou“ mýnit kupříkladu úsilí o „k předmětům vztažené“ výpovědi, které lze zároveň „intersubjektivně přezkoušet“, úsilí o výpovědi o přírodě a lidských dějinách, které jsou „metodicky získány“.⁷ Rozumíme-li „objektivitou“ intersubjektivní kontrolovatelnost našich zjištění, pak se takováto objektivita nemusí vylučovat s konstruktivistickým pojetím role poznávajícího subjektu. Rozumíme-li „objektivitou“ co nejobsáhlejší „obraz“, rekonstrukci minulé reality, pak takto pojatá objektivita takřka vylučuje jakoukoli konstruktivistickou roli subjektu. Dále pak, vezmeme-li v potaz výše uvedené rozlišení dvou významů, v nichž se uvažuje o „subjektu“ a „subjektivitě“, totiž – ryze pracovně pojmenováno – významu „noetického“ a významu „(individualizačně) psychologického“, bude nám srozumitelné, že historik coby „subjekt poznání“ není totéž, co „historikova osobnost“, „poznávající subjekt“ není totéž co „jedinec“.

V návaznosti na doposavad řečené lze učinit určitou upřesňující poznámku k textu Mikuláše Čtvrtníka. Ten říká, poté co pojednal o postmoderních kri-

7 DETLEF JUNKER, *Objektivität/Parteilichkeit*, in: *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, s. 227–231.

tikách historiografie, vedených z pozic narativistické teorie a lingvistického obratu: „Mohlo by se tedy zdát, že se tak otevřel prostor pro výrazné uplatnění subjektivního prvku v noetice historické vědy. Avšak (...) pozice hájící objektivitu historického poznání nebyly atakovány ve jménu poznávajícího (rozumějícího, chápajícího, citícího, žijícího) subjektu, nýbrž ve jménu, velmi zjednodušeně řečeno, všeládnoucího a všeládajícího (i samotný poznávající subjekt) jazyka a textu.“ Na jedné straně s tím nelze než s radostí souhlasit, neboť Čtvrtník si zde všímá toho, co se postupně v postmoderních kritikách stalo znehybňující záležití. „Jazyk“, „text“, „nativ“, „diskurz“ jsou totiž v nejednom případě v nynějších lingvistických kritikách absolutizovány; Frank Ankersmit říká „naturalizovány“.⁸ Pro mnohé badatele se staly zcela autonomními, do sebe uzavřenými a sebe sama uchovávacími systémy, které vykonávají moc nad lidmi. To, co původně bylo zdrojem produktivní relativizace víry v nesporná fakta, se v mysli nejednoho autora proměnilo v doktrinářskou dogmatiku (typu: sexualita není nic jiného než jen efekt diskurzu; nelze studovat prvky skutečnosti, nýbrž jen narativy o nich apod.). Na druhé straně ale je jen těžké si představit noetické či epistemologické teorie, které by pracovaly s představou plné svěbytnosti individuálního poznávajícího subjektu. Vždy se v nich buď podávají nějaké obecné charakteristiky transcendentního subjektu poznání, či se počítá se strukturacemi a funkcemi systémů, které tak či onak individuum transcendují, tedy, chcete-li, vlastně (větší či menší měrou) ovládají.

To, co přesahuje individuální subjekt poznání

Individuální subjekt (historicko-vědního) poznání, resp. rozumění však podle nejedné teorie svoji činnost nemůže vykonávat bez něčeho, co jej transcenduje.⁹ Tímto transcendujícím může být jak lidské vědomí (tak tomu bylo ve starších teoriích), jazyk či kultura (o čemž mluví i Mikuláš Čtvrtník), popř. kulturní systém symbolických reprezentací (Cassirerův systém symbolických forem, rozvíjejících se v rámci ducha, jemuž je imanentní vývoj), nebo nějaký sociální komunikativní či diskurzivní systém. Tak či onak může toto transcendující být tím, co do poznávacího (rozumivého) postupu subjektu vnáší jisté prvky „objektivace“ či „objektivizace“, jak by řekl Cassirer.

8 RASTISLAV KOŽIAK, JURAJ ŠUCH, EUGEN ZELENĚÁK (edd.), *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejin*, Bratislava 2009, s. 218.

9 Podrobněji argumentuji v JAN HORSKÝ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, Praha 1015, s. 19–32, 195–190.

Jedním z příkladů teorií, které dnes nepočítají s (do sebe uzavřeným) autonomním (sebe a světa plně) vědomým poznávajícím subjektem, je – řečeno s odkazem na výklad Víta Pokorného¹⁰ – tzv. „enaktivistické“, „nové kognitivní paradigma“, které se prosazuje v kognitivní vědě a kognitivní antropologii. Tento „vtělený dynamismus“ (embodied dynamicismus) má za to, že poznávání je vlastnosti každého živého systému, že svět není dán předem jako objektivní skutečnost, nýbrž se odkrývá spolu s aktivní přítomností určité živé bytosti v něm, a konečně, že vědomí je vždy vtělené a situované, tj. neexistuje jako jakási netělesná duchovní substance ani není uzavřeno uvnitř hlavy, nýbrž je spíše rozhraním mezi organismem a prostředím. Mohlo by se zdát, že se poznávající subjekt vždy nachází ve velmi specifické situaci. Avšak zároveň se počítá s (transcendující, nadosobní) kulturou jako kognitivním systémem. V enaktivistických koncepcích se pracuje současně (podle Pokorného) s třemi různými rovinami popisu: s rovinou subpersonálních interních kognitivních subjektivních procesů, s rovinou fenomenálního osobního vědomí a s rovinou sdíleného kulturního vědění a poznávání. V Cassirerově pojetí, propojíme-li je s enaktivistickými teoriemi, každý „symbolický akt“, kterým se objektivuje a zároveň zhušťuje určitý pocit, tzn. stává se uchopitelným, znovu identifikovatelným a komunikovatelným, vyžaduje symbolickou reprezentaci, která musí nutně mít alespoň minimální nárok na obecnou platnost.¹¹ Jde při tom jak o obecnou platnost na subpersonální úrovni (obecná platnost symbolu vůči konkrétnímu počítku, aby jej proměnil ve vjem právě něčeho), tak na úrovni fenomenálního vědomí subjektu a konečně také na suprapersonální úrovni při intersubjektivní komunikaci (k objektivaci dochází rovněž při intersubjektivní komunikaci).¹²

Druhý příklad můžeme vyvodit z teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase, o níž mluví například Jiří Šubrt ve své nejnovější studii, o níž se zde opírám.¹³ Habermas vychází z rozlišení účelově-racionálního jednání od

10 VÍT POKORNÝ, *Jak jsme širocí? K pojmu kultury v současné kognitivní antropologii*, in: *Natura et cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*, (edd.) Jan Horský, Linda Hroníková, Marco Stella, Praha 2014, s. 71–85, zejména s. 82–85.

11 Srov. ERNST CASSIRER, *Der Mythos des Staates. Philosophische Grundlagen politischen Verhaltens*, Frankfurt am Main 1994, s. 64–65; ERNST CASSIRER, *Filosofie symbolických forem*, díl 1, Praha 1996, s. 50–59.

12 Podrobněji argumentuji v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 33–52, 190–199.

13 Srov. JIŘÍ ŠUBRT, *Individualismus a holismus v sociologii. Jak překonat teoretické dilema?*, Praha 2015, s. 85–87. Šubrt vychází z práce JÜRGEN HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main 1981.

jednání komunikativního. V oblasti „komunikativního jednání“ lze „zaznamenat pokrok“. Tento pokrok spočívá v „odblokování“, tj. odstranění komunikativních překážek, které vede k tomu, že dosažená shoda je vzrůstající měrou závislá na lepších argumentech užitých v diskurzu“, říká Šubrt. Lze tak snad tematizovat vývojový proces, výrazně posílený podle mínění některých badatelů v prostředí osvícenských vědeckých společností,¹⁴ v němž se komunikativní jednání postupně argumentačně racionalizuje, deemotivizuje a deideologizuje. Tento proces zřejmě není lineárně vzestupný,¹⁵ přece se však dá říci, že s moderní vědou a v rámci společností starých zemí Evropské unie se prosadila specifická racionální argumentační kultura. Nemusíme však ani přijmout tezi o tomto procesu, abychom připustili, že poznávající subjekt se, viděno z perspektivy sociologie či sociologie vědění, nachází vždy v prostředí právě určité argumentační kultury, která není bez vlivu i na jeho vnitřní myšlenkové pochody. Některá pojetí „objektivity“ vědeckého poznání se opírají právě o určitou kulturu argumentace (racionální metody, komunikovatelnost poznatků, konsenzus badatelské obce apod.), aniž by tím snižovaly aktivní, konstruující roli subjektu poznání (např. tzv. „disciplinární“ a tzv. „procedurální“ pojetí objektivity).¹⁶

Komplikace problému holistickými ambicemi

Mám za to, že mnozí historikové si v rámci teorie historických věd či jejich metodologie problematiku poznávajícího subjektu a vůči ní reciproční problematiku objektivit historicko-vědního poznání či rozumění (po mém soudu zbytečně) komplikují svými holistickými ambicemi. Stále je poměrně rozšířená představa, že historik má poznat minulost takovou, „jaká byla“, v co největší podrobnosti, že

14 Prosadil se komunikační model, jenž je někdy označován do češtiny ne zcela jednoduše přeložitelným termínem „herrschaftslose Kommunikation“ (komunikace nezávislá na mocenské pozici mluvčího). Srov. RICHARD VAN DÜLMEN, *Gesellschaft der frühen Neuzeit: Kulturelles Handeln und sozialer Prozess*, Wien-Köln-Weimar 1993, s. 331–360.

15 Lze si zřejmě uvést řadu příkladů jakéhosi zpětného „zablokování“ komunikativního jednání jeho ideologizací (tak, jak to ukazují dějiny národních hnutí, o nacismu či bolševismu nemluvě), lze zřejmě poukazovat na to, jak se v nynější době v rámci elektronických sociálních sítí prosazuje kromě dehonestujících osobních útoků také styl, v němž je běžné, že se uvádějí silné názory, avšak již (takřka) žádné věcné argumenty. České prostředí, včetně české sociální vědy, jak ukazuje kupříkladu MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“*, Praha 2001, s. 9; TÝŽ, *Ideje – dějiny – společnost*, s. 85–94, může být příkladem častého nahrazování teoretického myšlení pouhou ideologií či politickou doktrínou.

16 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 371–374.

má – jak se u nás vžilo – promítnout co nejpřesnější a co vůči realitě nejvěrnější „film českých dějin“ apod. Ambice podat „objektivní“ obraz minulosti se tak implicitně či explicitně často pojí s holistickou ambicí podat „co nejuplněnější“ obraz minulosti. Omyl mající svůj dopad i na představy o roli subjektu a o objektivitě poznání však po mém soudu spočívá mimo jiné právě v samotném pojetí historie jako „vědy o minulosti“. Již Marc Bloch proti této představě klade vymezení historie jako „vědy o lidech v čase“. Bylo by snad možné dodat, že to je věda o určitých, explicitně vyjmenovaných rysech a projevech lidí v čase, popřípadě že je to věda o určitých (sociokulturních) entitách v jejich diachronní dynamičnosti.¹⁷ Pojmeme-li historii jako vědu takto, promění se patrně i naše představa o roli poznávajícího subjektu a o objektivitě jeho poznání.

Subjektivita historicko-vědního poznání či rozumění – řekněme ještě před tím, než se vrátíme k problematice holismu a objektivitě – bývá často zdůrazněna jejím porovnáváním s objektivitou přírodovědných poznatků. V tom je zajisté velký kus pravdy, zároveň však tento argument neplatí absolutně.¹⁸ Podrobnější vysvětlení lze vyvodit kupříkladu z výkladu Georga Simmela.

Jakékoli „vnější procesy“ (překládám tak doslovně Simmelův termín „äußere Vorgänge“), tj. procesy politické, sociální, hospodářské, náboženské, právní a technické, říká Simmel, by pro nás nebyly ani zajímavé, ani srozumitelné, kdyby nevycházely z dušeních pohnutek (Simmel užívá termínu *Seelebewegungen*) a duševní pohnutky zároveň nevyvolávaly. My, coby poznávající subjekty, tudíž nutně podle Simmela neustále „ucelujeme“, „doplňujeme“ (Simmelův termín je *ergänzen*) jak v tom smyslu, že v duších jednajících aktérů předpokládáme, a tudíž jim vkládáme právě určité duševní pohnutky, tak v tom smyslu, že slyšíme-li či čteme-li o nějakých vnějších procesech, dějích, událostech, tak si ve své fantazii neustále dokreslujeme jejich pozorovatelný, viditelný či „empirický“ průběh.¹⁹ Můžeme tak ryze pracovně rozlišovat dvojí, poznávajícím subjektem prováděné, konstruktivistické ucelování či doplňování obrazu studované (nejen

17 MARC BLOCH, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 2011, s. 46, 60. Podrobněji argumentují v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 79–81.

18 Podrobněji argumentují v JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 75–78, 224–230; TÝŽ, *Teorie a narace*, s. 82–83, 170–184.

19 GEORG SIMMEL, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie*, s. 303, 307. Vliv historikova subjektu, jeho duše, jak by řekl Simmel, jak co do základní strukturovanosti, tak co do konkrétních obsahů je při tom značný. „Kategorie“ a „síly“, obsažené v historikově duši, určují rozsah toho, co je pro něj ve vztahu k historickým aktérům a dějům srozumitelné a pročitelné (s. 325).

minulé a patrně nejen socio-kulturní) skutečnosti: Jednak to, které lze označit jako „psychologické“ (doplňujeme duševní pohnutky), jednak to, které pro tuto chvíli označme jako „empirické“ (doplňujeme to, co je smysly vnímatelné, nejobecněji řečeno časové či prostorové konfigurace určitých jevů, jež si představujeme v jejich smyslové konkrétnosti).

Čím větší ambici má historik vytvořit si ve své představě co nejpodrobnější „obraz“ studované minulé skutečnosti, tím více musí „ucelovat“ či „doplňovat“ jak v „psychologickém“, tak v „empirickém“ smyslu, a o to více budou do tohoto „obrazu“ vstupovat jako faktory jeho konstrukce vedle obecných rysů strukturace poznávajícího subjektu také individuální životní zkušenosti a míra obrazotvornosti daného historika.²⁰ Podobně platí i o vztahu mezi „obrazem“ minulé skutečnosti, který historik vloží do svého textu, a „ucelováním“, které nutně a namnoze nereflektovaně činí jeho čtenář.²¹ Bereme-li pak v potaz takovýto postup historika, který v duchu svých holistických ambicí provádí četná „ucelování“ ve svrchu označeném „psychologickém“ i „empirickém“ smyslu, musí se nám nutně jeho postup vyjevit jako značnou měrou projektující jeho subjekt do výsledků historického poznání či rozumění a to – řekněme – až v kalistovském smyslu.²² Bude se nám zároveň jevit i jako nápadně odlišný od postupů přírodovědců. Domnívám se však, že pokud bychom právě řečené přijali jako relevantní závěr, dopustili bychom se přinejmenším dvojího omylu.

Prvým omylem by byla domněnka, že přírodovědci nedělají podobná „ucelování“, jaká uvažuje u historiků Simmel. Přírodověda má k dispozici kupříkladu nějaké (pramenné) stopy fosilního záznamu, které jsou paleobotanicky či paleontologicky relevantní. Právě tak lze popsat odlišný charakter hornin v jednotlivých geologických vrstvách. Tehdy, pokud by byl přírodovědec postaven před úkol vytvořit si ve své mysli na základě těchto stop či textově podat „obraz“ toho, jak kupříkladu na konci pleistocénu vypadal ten či onen konkrétní krajinný celek, musel by rovněž přikročit k četným „ucelováním“, do kterých by zajisté vstupovalo určité (a to patrně ne malé) množství prvků, rysů, strukturací či charakteristik, vycházejících z jeho ryze individuální imaginativní schopnosti

20 Nechme pro účely tohoto pojednání stranou to, jakou roli při tom hrají „pravidla zkušenosti“, ať již mají povahu teoretického „nomologického vědění“, ať „zápletek“ či „reprezentací“ v Ankersmitově smyslu. Podrobněji k tomu argumentuji v J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, s. 83–89, 98–107. Zároveň zde nechme stranou i to, co je řečeno výše o roli kultury, jazyka či sociálního kontextu na poznávající subjekt.

21 Simmelův výklad by zde šlo propojit s Ricoeurovým pojednáním vztahu mezi *mimésis I, II a III*, srov. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění*, díl 1: *Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 90–114.

ve vazbě na právě jeho svébytné terénní zkušenosti. Takový „obraz“ konkrétní krajiny s její geologickou strukturací, faunou a flórou, popřípadě podnebními podmínkami by tudíž byl „obrazem“ nemalou měrou subjektivním. Důvodem, proč by ale geologie či (evoluční) biologie o subjektivitě svých závěrů nemluvila, není to, že by si badatelé těchto oborů nebyly role své individuální obrazotvornosti při vytváření (holistického) mnohovrstevnatého přírodovědného obrazu konkrétního územního celku v určitém časovém horizontu vědomí, nýbrž to, že těmto oborům o takový holistický obraz nejde. Jde jim spíše o nalezení určitých obecnějších „pravidel zkušenosti“ (o dosažení určitého nomologického či pouze pravděpodobnostního vědění), uplatnitelných na vztahy mezi studovanými entitami, které lze pojednat pomocí obecnějších charakteristik. Při takovém postupu však ustupuje subjektivita ve smyslu individuálních a osobnostně specifických zkušeností a imaginačních schopností konkrétního badatele do pozadí. Smysluplným nadále zůstává posuzovat roli poznávajícího subjektu v obecně (noetické, případně socio-kulturně specifické) rovině. Přesné vymezení studovaných entit a vazeb tak nastoluje situaci, která je přinejmenším blízká Weberovu pojetí „objektivity“ v uvozovkách, tj. pojetí, které velmi široce počítá s konstitutivní rolí poznávajícího subjektu (konstruuujícího „objekty“ poznání a identifikujícího bádání hodné „problémy“), zároveň je ale také klasickým příkladem svrchu zmíněného „procedurálního“ pojetí objektivit.²³

Druhý omyl spočívá v již výše zmíněné představě historie jako holistické vědy o minulosti. Uvědomíme-li si, že věda nutně z povahy svých metod musí být studiem relativně zřetelně definovatelných entit v jejich konfiguracích či procesuálních proměnách (je tomu bližší Blochovo pojetí historie jako „vědy o lidech v čase“, avšak ještě s nutným, svrchu uvedeným, upřesněním), přechod od holistického pojetí historické vědy k analytickému je zároveň odkročením od – pracovně řečeno – kalistovského pojetí role poznávajícího subjektu v dějepisectví směrem k jeho pojetí weberovskému.

22 Zdeněk Kalista mluví v *Cestách historikových* v tomto duchu o roli badatelova vědomí, o subjektivitě historického rozumění či o odlišnosti historikova postupu od postupů přírodovědců – ZDENĚK KALISTA, *Cesty historikova myšlení*, (ed.) Zdeněk Beneš, Praha 2002, s. 21–187. Stran Kalistova noetického myšlení podrobněji argumentuji v recenzi této publikace v prvním ročníku *Dějin – teorie – kritiky*.

23 Dnes již klasická studie: MAX WEBER, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik 19/1904, s. 22–87. Doposavad nejpodrobnější rozbor Weberovy noetiky v české prostředí poskytuje MILOŠ HAVELKA, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, in: Max Weber, *Sociologie náboženství*, Praha 1998, s. 15–115.

Závěrem

Jen velmi stručně závěrem: Úvahy o roli poznávajícího subjektu a subjektivitě v historickém myšlení či poznání (rozumění) lze jen těžko podstupovat bez vyjasnění si toho, co se vlastně míní historickou vědou, jaký je rozsah skutečnosti, o níž si činí nárok vypovídat. Role subjektu historického poznání není totožná s rolí historikovy individuality při dějepisném poznávání. Připuštění konstitutivní a předmět bádání konstruující role poznávajícího subjektu ještě ihned nevylučuje možnost „objektivit“ historicko-vědního poznání ve svrchu uvedeném smyslu.